

УДК 341.1

Вакулік О. А.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального
права, процесу та кримінології
Інституту кримінально-виконавчої служби

ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

Стаття присвячена проблематиці та удосконаленню вітчизняного кримінального процесуального законодавства з урахуванням рішень Європейського суду з прав людини. Розглянуто сучасні тенденції кримінального судочинства та порівняльну характеристику прецедентної практики Європейського суду з прав людини. Досліджені шляхи адаптації кримінального процесуального законодавства України до міжнародних стандартів.

Ключові слова: Кримінальне процесуальне законодавство, Європейський суд з прав людини, Конвенція, права людини, законодавчі акти, норми права, прецедентна практика, судочинство, міжнародні стандарти.

Статья посвящена проблематике и совершенствованию отечественного уголовного процессуального законодательства с учетом решений Европейского суда по правам человека. Рассмотрены современные тенденции уголовного судопроизводства и сравнительная характеристика прецедентной практики Европейского суда по правам человека. Исследованы пути адаптации уголовного процессуального законодательства Украины к международным стандартам.

Ключевые слова: Уголовное процессуальное законодательство, Европейский суд по правам человека, Конвенция, права человека, законодательные акты, нормы права, прецедентная практика, судопроизводство, международные стандарты.

Постановка проблеми. В юридичній практиці України все більш важливу роль відіграє нове джерело права – прецедентна практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється зростаючою роллю та значним впливом рішень ЄСПЛ в розгляді кримінальних проваджень судами України.

Діяльність ЄСПЛ відіграє важливу роль у забезпеченні реалізації за-

сад кримінального процесуального права на території України, трансформації та пристосування української правової системи до існуючих стандартів Ради Європи. Значення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) для тлумачення та застосування норм Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) та інших законодавчих актів, які стосуються цієї сфери, впливає як із по-

ложень самої Конвенції, в яких чітко визначено вимоги щодо функціонування системи кримінального судочинства, так і з багатьох інших положень, в яких в імпліцитному вигляді введено низку вимог, що також мають бути враховані [1]. ЄСПЛ та колишня Європейська комісія зазвичай тлумачать та застосовують положення Конвенції в конкретних обставинах, що є практичним орієнтиром для застосування норм КПК та інших законодавчих актів, гарантуючи виконання зобов'язання, забезпечення прав та свобод на належному рівні.

В умовах сьогодення існує багато порушень прав людини і громадянина, які розглядає ЄСПЛ проти України. Найбільше порушуються такі засади кримінального процесу, як: рівність сторін, верховенство права, обов'язковість судових рішень, незалежного та неупередженого судового розгляду. І вирішити цю проблему можливо лише за допомогою застосування судами практики ЄСПЛ. Отже, проблема визначення шляхів адаптації кримінального процесуального законодавства України до міжнародних стандартів є досить актуальною та потребує детальнішого висвітлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням щодо зазначеної проблематики приділяли увагу такі науковці, як: К. Андріанова, З. Бортновська, С. Головатий, Л. Липачова, М. Михеєнко, О. Негодченко, Т. Присяжнюк, В. Тертишник, В. Тихий та інші.

Постановка завдання. У статті пропонується визначити шляхи удосконалення вітчизняного кримінального процесуального законодавства з урахуванням рішень ЄСПЛ. Для

досягнення зазначеної мети необхідно вирішити наступні завдання: розглянути порівняльну характеристику прецедентної практики ЄСПЛ та дослідити сучасні тенденції зрушення у кримінальному процесуальному законодавстві України у відповідності до міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Діяльність ЄСПЛ відіграє важливу роль у забезпеченні реалізації засад кримінального процесуального права на теренах України, трансформації та пристосування української правової системи до існуючих стандартів Ради Європи. Як зазначено у Міжнародному пакті, кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення на такі гарантії на основі цілковитої рівності: бути терміново і докладно повідомленим мовою, яку він розуміє, про характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення; мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту і спілкуватися з обраним самим ним захисником; захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безоплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника [2].

Відповідно до ч. 1,2 ст. 24 Конституція України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Вказана норма закріплює основні засади правового статусу людини і громадянина, Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших

переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Дані положення повною мірою поширюються і на передбачені кримінально-процесуальним законом права суб'єктів кримінального провадження [3]. Так, у справі «Сандерс проти Іспанії» вказано, що неможливість ознайомлення заявників із заявою іншої сторони порушило їх право на справедливий розгляд, оскільки заявникам не було надано можливості опротестувати їх [4]. Порушення п. 1, ст. 6 та п. 3 ст. 6 Конвенції було констатоване у справі «Фуше проти Франції», оскільки підсудному не було надане право на ознайомлення з матеріалами його справи, «Руїс-Матеос проти Іспанії», ЄСПЛ висловився стосовно порушення права заявника на справедливий судовий розгляд: не було гарантовано можливості ознайомитися з претензіями іншої сторони та сформулювати заперечення [5].

Наведемо приклад посилання на принцип верховенства права у рішеннях ЄСПЛ щодо України. Так, засада верховенства права вимагає дотримання вимог «якості» закону, яким передбачається втручання у права особи, основоположні свободи. Так, у рішенні від 10 грудня 2009 року у справі «Михайлюк та Петров проти України» (Mikhaulyuk and Petrov v. Ukraine), заява № 1 1932/02, зазначено: Суд нагадує, що вираз «згідно із законом» насамперед вимагає, щоб оскаржуване втручання мало певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки

для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права [6].

Що стосується обов'язковості судових рішень, то варто зазначити, що ЄСПЛ було постановлене «пілотне» рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine), заява № 40450/04, від 15 жовтня 2009 року. ЄСПЛ зазначив, що ця справа стосується існуючої проблеми, яка постійно нагадує про себе, породжуючи порушення Конвенції, які найчастіше виявляє ЄСПЛ у справах проти України; більше ніж половина рішень, винесених ЄСПЛ у справах проти України, стосуються питання тривалого невиконання остаточних судових рішень, відповідальність за які несуть органи влади України. У зв'язку із невиконанням Україною заходів загального характеру, відповідно до рішення даній справі ЄСПЛ 1 березня 2012 року повідомив про відновлення розгляду таких справ, зазначивши про наявність близько 2,5 тис. подібних справ.

Зв'язок між правом на доступ до суду та обов'язковістю судового рішення можна проілюструвати на прикладі рішення у справі «Чуйкіна проти України» (Chuykina v. Ukraine) від 13 січня 2011 року, заява № 28924/04, в якому ЄСПЛ встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з позбавленням заявниці доступу до суду з огляду на закриття судом провадження без вирішення по суті позову заявниці до державного органу у зв'язку з його ліквідацією, що, відповідно, дозволило державі уникнути відповідальності за незаконні дії цього органу [7].

Заслуговує на увагу позиція О. В. Колісника про те, що під час здій-

снення кримінального судочинства національні суди повинні посилалися на висновки ЄСПЛ як на безпосереднє джерело права. Вони мають не тільки виходити з формального тлумачення норм права, а й додержуватися ідеї справедливості й гуманності і втілювати її у своїх рішеннях [8].

Рішення ЄСПЛ мають надзвичайно важливе значення для вірного і практичного втілення засад кримінального судочинства відповідно до чинного КПК. Мова йде, наприклад, про ст.11 КПК, у якій встановлюється, що під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної людини.

Існує наступна проблема при застосуванні практики ЄСПЛ, яка полягає у тому, чи всі рішення є джерелом права чи лише ті, в яких відповідачем є наша держава. Однозначної позиції у літературі не сформульовано, проте більшість вчених притримуються думки, що неважливо, якої держави стосується рішення ЄСПЛ, тому що в будь-якому разі, воно являє собою акт тлумачення Конвенції про захист прав і основоположних свобод.

До рішень ЄСПЛ у сфері кримінального судочинства можуть бути віднесені: Справа «Алієв проти України», у якій заявник скаржиться на несправедливе звинувачення (ст. 2 Конвенції), незаконне затримання (ст. 5 Конвенції), на неналежне кримінальне провадження у справі (ст. 6), окрім того скаржиться, що українські суди не забезпечили йому можливості скористатися ефективними засобами захисту, які гарантується ст.13 Конвенції і на умови утримання у камері. Справа «Салов проти України», у якій заявник скаржиться на порушення ст. 5 Конвенції

щодо права затриманої особи постати перед судом і порушення свого права на справедливий суд тощо [4].

О. В. Константи́й зазначає, що практику Європейського суду можна вважати офіційною формою інтерпретації основних (невідчужуваних) прав кожної людини, закріплених і гарантованих Конвенцією, яка є частиною національного законодавства, та у зв'язку з цим – джерелом законодавчого правового регулювання і правозастосування в Україні [9, с. 34]. Своєрідну думку з приводу цієї проблематики висловлює В.П. Кононенко, який дійшов висновку, що рішення ЄСПЛ створюють прецедент тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [10, с. 13].

Водночас, жодна з наведених наукових позицій не є до кінця переконливою, щоб стверджувати, що з наукового погляду практика ЄСПЛ не може вважатися обов'язковим джерелом права для національної правової системи. Прийняття спеціального закону в Україні, що визнає практику ЄСПЛ, поки що не спричинило досить суттєвого застосування цієї практики національними правозастосовними органами. Однак держави, які приєдналися до Конвенції про захист прав і основних свобод людини, визнавши обов'язковість рішень ЄСПЛ, так чи інакше повинні сприйняти його практику та на законодавчому рівні врегулювати питання, пов'язані з формою права, у якій вони впроваджуються в їх правові системи. Це стосується й кримінального процесуального законодавства України.

Застосування практики ЄСПЛ сприяє утвердженню національного судочинства як такої системи правосуддя, що відповідає міжнародним

стандартам щодо захисту прав і свобод людини. Тільки забезпечивши якісне правозастосування на національному рівні, можна скоротити велику кількість заяв, що надходять до Страсбурга від громадян України, підняти на міжнародній арені імідж України як правової держави. Також важливо, щоб рівень професіоналізму і неупередженості правосуддя в нашій державі задовольняв потреби громадянського суспільства.

Підтримуємо пропозицію О. В. Соловйова, який надзвичайно актуальним завданням вважає розроблення та прийняття Пленумом Верховного Суду України відповідної постанови, яка була би присвячена проблематиці застосування та врахування рішень ЄСПЛ у національному, у тому числі й у кримінальному процесуальному праві. У такому правозастосовному акті слід сформулювати своєрідний національний стандарт усталеної практики ЄСПЛ, застосування якої забезпечуватиметься процесуальними повноваженнями та авторитетом вищого українського суду. А це опосередковано сприятиме виконанню Україною її міжнародних зобов'язань за Конвенцією про захист прав і основних свобод людини і зменшуватиме вірогідність визнання рішень національних судів такими, що порушують вказані міжнародні зобов'язання [11].

За статистичною інформацією, станом на 31 грудня 2014 р., у Європейському суді перебувало на розгляді 13650 заяв проти України, що становить 19,5% усіх заяв, які перебувають на розгляді. Це найбільша частка однієї країни. Для порівняння, щодо Італії на розгляді перебувало 10100 заяв (14,4%), Росії – 10000 (14,3 %), Туреччини – 9500 (13,6 %), Румунії – 3400 (4,9 %) [12].

За період 1998-2014 рр. щодо України було винесено 1002 рішення; з них у 987 рішеннях було констатовано щонайменше одне порушення Конвенції або Протоколів до неї [13].

Наразі бачимо, що хоч і Україна вважає практику ЄСПЛ офіційною формою інтерпретації основних прав кожної людини, тобто є джерелом законодавчого правового регулювання і правозастосування в Україні. Проте, за статистичними даними проти України на розгляді в ЄСПЛ перебуває найбільша частка справ, в порівнянні з іншими країнами.

Висновки. Резюмуючи, можна стверджувати, що практику ЄСПЛ слід розглядати як джерело кримінального процесуального права України. У системі джерел кримінального процесуального права це джерело права за юридичною силою слід розмістити одразу після міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Утілення практики ЄСПЛ у кримінальне провадження дасть змогу посилити вже сформований механізм захисту прав та охоронюваних законом інтересів європейськими стандартами. Визнання практики ЄСПЛ джерелом права є невідворотним процесом адаптації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу у вигляді видання законодавчих нормативних актів, які ґрунтувалися б на відповідних нормах права Європейського Союзу. Вважаємо за доцільне розробити та прийняти Пленумом Верховного Суду України відповідної постанови, яка була б присвячена проблематиці застосування та врахування рішень ЄСПЛ у національному, у тому числі й у кримінальному процесуальному праві

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043
3. Конституція України станом на 01 вересня 2016 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/254к/96-вр>
4. Case of Sanders v. Spane (Application No 1992/347/420 74420/ 01). URL: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/full/ech/eng/ech-1993>
5. Case of Ruiz - Mateos v. Spaine (Application No 12952/ 93). URL: <http://hudos.echr.coe.int/sites/eng/pages/search>
6. CDL-AD (2011) 003 rev. Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011) on the basis of comments by Mr Pieter van Dijk, Ms Gret Haller, Mr Jeffrey Jowell, Mr Kaarlo Tuori. – п. 46. – С. 11.
7. Застосування практики Європейського суду з прав людини: Науково-методичний посібник для суддів. URL: <http://coollib.com/b/326688/read#n6>
8. Пошва Б. М. Прецедентна практика Європейського суду з прав людини і питання вдосконалення кримінального судочинства в Україні щодо захисту права на свободу та особисту недоторканність. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 1. С. 11.
9. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів: 2-ге вид., випр. і допов. Київ, 2015. 208 с.
10. Попов Ю. Рішення Європейського суду з прав людини як переконливий прецедент: досвід Англії та України. Підприємництво, господарство і право. 2010. № 11. С. 50, 51.
11. Колісник О.В. Удосконалення здійснення судочинства в Україні в контексті практики Європейського суду з прав людини. Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. Чернівці. 2008. Вип. 474. С. 46-51.
12. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS APPLICATIONS PENDING BEFORE A JUDICIAL FORMATION 31/12/2014. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_2014_ENG.pdf
13. Violations by Article and by State-1959-2014. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2014_ENG.pdf

O. Vakulik,

*PhD in Law, senior lecturer of the
Criminal Law, Process and Criminology
of the Institute of Criminal-Executive Service*

WAYS OF ADAPTATION OF UKRAINE'S CRIMINAL PROCESSAL LEGISLATION TO INTERNATIONAL STANDARDS

The article is devoted to the problems and improvement of domestic criminal procedural legislation taking into account decisions of the European Court of Human Rights. It is noted that the most violated are the following principles of the criminal process, such as: equality of parties, rule of law, binding judgments, in-

dependent and impartial trial. The current trends of criminal justice and comparative characteristics of the case law of the European Court of Human Rights are considered. The problems that arise when applying the European Court of Human Rights practice are analyzed, the question is whether all decisions are the source of law or only those in which the defendant is Ukraine. Examples of the European Court of Human Rights judgment in criminal justice are given. It is emphasized that the practice of the European Court of Human Rights is an official form of interpretation of the fundamental rights of every person, that is, it is the source of legislative legal regulation and enforcement in Ukraine. It is noted that according to the statistical data against Ukraine, the European Court of Human Rights is considering the largest number of proceedings in comparison with other countries. The ways of adaptation of the Ukrainian criminal procedural legislation to international standards are investigated.

Key words: *Criminal Procedural Law, European Court of Human Rights, Convention, human rights, legislative acts, norms of law, case law, judicial process, international standards.*

Надійшла до редакції 24.10.2017